

Rijksoverheid

De **Praktijk** van het **Waarderen**

Paleis Soestdijk als casus voor integrale waardering

Werkconferentie 15-11-2010

Inhoud

Inleiding **2**

Van techniek naar praktijk

De ochtend: zes presentaties **4**

Leo Hendriks RIJKSGEBOUWENDIENST

Waarderen op verschillende beschouwningsniveaus **7**

Roland Blijdenstijn PROVINCIE UTRECHT

Het landgoed Soestdijk als onderdeel van de Utrechtse Heuvelrug **9**

Corjan van der Peet RIJKSGEBOUWENDIENST

De bouwhistorische en architectonische waarde van Paleis Soestdijk **10**

Paul Rem PALEIS HET LOO NATIONAAL MUSEUM

De waarde van het interieur en de collectie van Paleis Soestdijk **12**

Pieter van Koetsveld NATIONAAL ARCHIEF

De waarde van archieven van en over Paleis Soestdijk **13**

Riemer Knoop GORDION CULTUREEL ADVIES BUREAU

De immateriële waarde van Paleis Soestdijk **15**

De middag: zes workshops **16**

De praktijk van het waarderen:
discussie en conclusie **24**

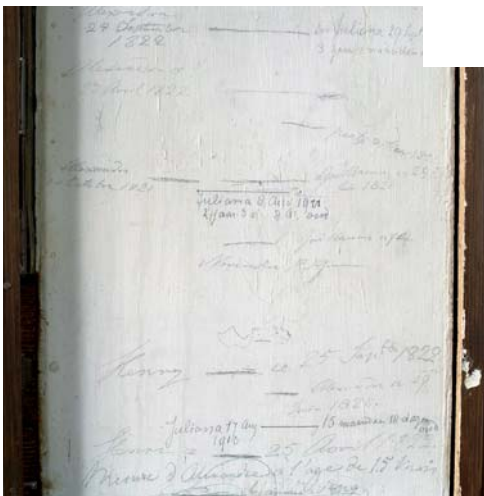
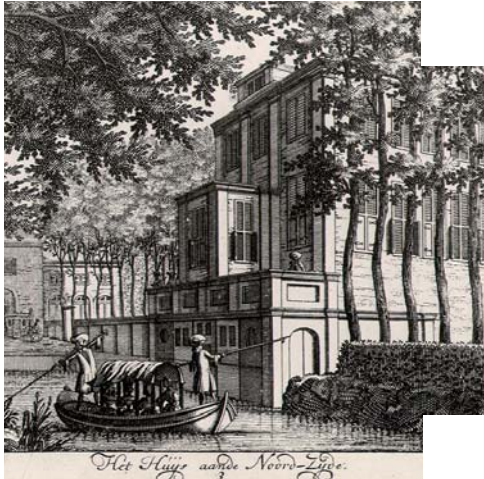
Tot besluit **26**

Intentieverklaring **35**

De geschiedenis van Paleis Soestdijk in vogelvlucht **42**

Contactpersonen & –gegevens **44**

Colofon **45**

Van techniek naar praktijk

De werkconferentie De Praktijk van het Waarderen is het tweede gezamenlijke initiatief van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, het Nationaal Archief en de Rijksgebouwendienst. Deze bijeenkomst op 15 november 2010 was een vervolg op de werkconferentie De Techniek van het Waarderen van 18 november 2009. Die dag gold als een eerste verkenning om de manieren van waarderen van de erfgoedgerichte rijksdiensten te vergelijken en van elkaar te leren. Naast verschillen in aanpak en methoden bleken er ook opvallend veel raakvlakken te zijn. Er viel dus winst te behalen door de expertise te bundelen en samen kennis te ontwikkelen. Deze uitkomst bood een goede basis voor een nadere verkenning van de praktijk van het waarderen aan de hand van een case study. Het doel van de tweede werkconferentie was dan ook de meerwaarde te verkennen die een multidisciplinaire blik op waarderen kan opleveren, en de samenwerking en dialoog tussen de erfgoed-professionals een extra stimulans te geven.

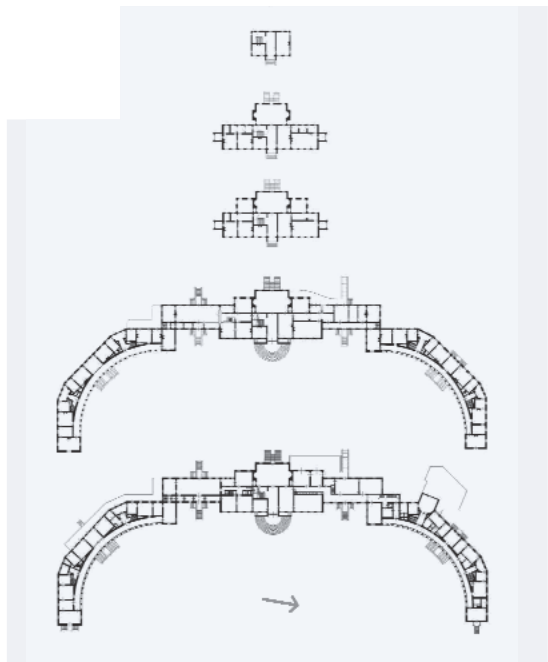
FRONT VAN HET KONINKLIJK PALEIS TE SOESTDIJK

De case study: *Paleis Soestdijk*

Als case study is gekozen voor Paleis Soestdijk, vanwege de unieke combinatie van het gebouw en de bijgebouwen, het interieur, de collectie en het omliggende park en bos. Het paleis speelt bovendien een belangrijke rol in het collectieve geheugen van Nederland en de beleving van de Nederlanders. Het leent zich daardoor heel goed voor een integrale benadering van waarden vanuit verschillende invalshoeken. De casus sluit bovendien aan bij de gebiedsbenadering in de nieuwe wet op de ruimtelijke ordening (WABO) en het nieuwe beleid Modernisering Monumentenzorg (MoMo). Paleis Soestdijk biedt kortom een ideale mogelijkheid om de theorie aan de praktijk te koppelen en kan aanknopingspunten leveren voor een gesprek tussen de erfgoedprofessionals uit de verschillende disciplines.

De ochtend: zes presentaties

In zijn welkomstwoord noemt **Jan Altenburg**, directeur van Paleis Soestdijk (namens de Rijksgebouwendienst), de case study een uitdagende keuze. Zijn organisatie staat voor de taak om 'met respect voor het verleden een nieuwe, duurzame toekomst voor Soestdijk te vinden'. Dat is geen eenvoudige opdracht, omdat de geschiedenis van Soestdijk rijkgeschakeerd is en er dus veel schakels mogelijk zijn. Hij gaat kort in op de verkenningen die zijn uitgevoerd voor de besluitvorming over de herbestemming van Soestdijk, waaronder een cultuurhistorisch, een omgevings- en een bouwkundig onderzoek. Speciaal belicht hij het onderzoek door vier studenten van de faculteit bouwkunde van de Technische Universiteit Delft. De studenten is gevraagd hun visie te geven op een passende toekomst voor het paleis. Dat leverde vier fictieve, maar heel gevarieerde voorstellen op. Ook deze dag kan een inspirerende bijdrage leveren aan de 'planvorming' voor Soestdijk.

Dagvoorzitter **Sim Visser** (voormalig hoofd Landschap, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) benadrukt nog eens dat de conferentie is bedoeld om grenzen te verkennen en zo mogelijk te verleggen, niet om een herbestemming voor het paleis vast te stellen of een second opinion te formuleren over het onderzoek dat al is gedaan. Sim Visser: *‘Deze dag gaat over het proces van waarderen, niet over de mogelijke uitkomst van dat proces.’*

‘Ik vond het inspirerend om het vraagstuk waardestellingen interdisciplinair te benaderen. Voor een complexe opgave als Soestdijk is dat eigenlijk ook de enige manier.’
(Reactie deelnemer)

De volgende zes sprekers belichten ieder vanuit hun specialisme en invalshoek het landgoed, het gebouw en het interieur van Paleis Soestdijk.

BESCHOUWINGS NIVEAU	GEZICHTSPUNT	ARCHEOLOGIE	LANDSCHAP TUINHISTORIE	ARCHITECTUUR- BOUW- EN KUNSTHISTORIE	IMMATERIEEL GEBRUIKSHISTORIE	ARCHIEVEN OF:

‘ Het lijkt mij interessant om een volgende keer een voltooide opgave onder de loep te nemen en te analyseren wat goed en niet goed ging. Het is leerzaam om te zien hoe betrokkenen het waarderingsproces al niet dan niet hebben gestuurd.

Dit nodigt uit tot zelfreflectie over de eigen denkkaders en waarderingspatronen. ’

(Reactie deelnemer)

Leo Hendriks (Rijksgebouwendienst) introduceert de leidraad voor de dag: de *'placemat'* (linkerpagina), het schema dat verduidelijkt dat waarde en waardering op verschillende beschouwingsniveaus en vanuit verschillende gezichtspunten denkbaar zijn. *Verticaal* in het schema staan drie beschouwingsniveaus: gebied, gebouw en interieur. *Horizontaal* vijf gezichtspunten: archeologie, landschap/tuinhistorie, architectuur-, bouw- en kunsthistorie, archieven en immaterieel/gebruikshistorie.

Het schema maakt in één oogopslag duidelijk dat het toekennen van waarde een complexe exercitie kan zijn, waarbij veel aspecten, vanuit verschillende invalshoeken ingebracht, meegewogen en tegen elkaar afgewogen moeten worden.

‘Waarden kunnen elkaar versterken, maar ook op gespannen voet met elkaar staan.’ Ook de publicatie Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek¹ roert dit onderwerp aan. Als voorbeeld noemt hij het ‘deurtje van de Gamma’ dat de laatste Oranjobewoners in het paleis hebben laten aanbrengen. ‘Dat deurtje heeft geen enkele architectonische, kunst- of bouwhistorische waarde, maar het heeft een hoge waarde omdat het heel helder laat zien hoe de ruimten gebruikt werden. Tevens drukt het uit dat hier mensen van vlees en bloed hebben gewoond.’ De weging van waarden vraagt om een integrale benadering, en daarmee samenwerking tussen de verschillende disciplines, zo concludeert hij. Leo Hendriks: *‘Waarden kunnen elkaar versterken, maar ook op gespannen voet met elkaar staan.’*

¹ *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek, april 2009, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, VNG, SBN, Rijksgebouwendienst, Atelier Rijksbouwmeester.*

*‘Ik vond de case study-benadering heel goed. De discussie over waarderen wordt totaal anders wanneer je die betreft op een concreet object.’
(Reactie deelnemer)*

Roland Blijdenstijn (Provincie Utrecht)

bespreekt het landgoed Soestdijk als onderdeel van de Utrechtse Heuvelrug.

De waardering van ‘het witte huis in het groen’ hangt samen met de context waarin, het schaal- of beschouwingsniveau waarop, en de doelstelling waarmee we naar Soestdijk kijken. De Utrechtse Heuvelrug is versnipperd geraakt door woonwijken en infrastructuur. Samen met gemeenten en andere partijen wil de provincie Utrecht meer samenhang in dit gebied brengen. In de gebiedsvisie *Heel de Heuvelrug* is het noordelijk deel, waarin Paleis Soestdijk ligt, gekarakteriseerd als

de ‘Vorstelijke Schakel’. Het paleis heeft voor dit gebied meerdere betekenissen: een fysieke (als blikvanger), een cultuurhistorische (gebouw, architectuur en bewoners), en een immateriële (icoon van de Nederlandse geschiedenis en het vorstenhuis).

Op het niveau van de Utrechtse Heuvelrug kan Soestdijk fungeren als groene schakel wanneer een aansluiting tot stand komt tussen het landgoed en de bossen eromheen, te beginnen met het Baarnse Bos, dat nu door een brede weg van het paleis gescheiden is. Roland Blijdenstijn: *‘De beleving van het paleis is afhankelijk van de betekenis die eraan wordt toegekend. “Beleving door betekenis” werkt dan bijna als een toverformule.’*

Corjan van der Peet (Rijksgebouwendienst) geeft een kort overzicht van de bouw-historie van Paleis Soestdijk: van zeventiende-eeuwse particuliere buitenplaats naar jacht-slot en later zomerpaleis voor de Oranjes, de Bonapartes, en opnieuw de Oranjes, tot twintigste-eeuws woon- en werkpaleis van koningin Juliana.

Daarna legt hij het gezelschap enkele dilemma's voor. 'Het paleis bestaat nu uit een zeventiende-eeuwse kern, met een negentiende-eeuwse basisstructuur, en binnen de ommuring een twintigste-eeuwse woning. Waarop willen we de nadruk leggen? Op het gebouw

als architectonisch product door de eeuwen heen, of op een van de bouwperiodes?’ Ook is relevant hoe het gebouw zich verhoudt tot andere huizen, zowel in Nederland als internationaal. ‘Soestdijk is voor ons land uniek, maar wat is de internationale betekenis?’ Net als Roland Blijdenstijn refereert hij aan de immateriële waarden: de rol die het paleis speelde in de Nederlandse geschiedenis en vanwege de bewoning door de Bonapartes ook in de internationale geschiedenis, en de functie als ‘publieke etalage’ voor de Oranjemonarchie. De Rijksgebouwendienst is verantwoordelijk voor het beheer en de herbesteding van het paleis en heeft onderzoek laten doen naar de kwaliteiten en eigenschappen van Soestdijk.

Corjan van der Peet: *‘De uiteindelijke keuzen voor behoud of aanpassingen van de gebouwen en terreinen moeten worden gemaakt op basis van een programma van eisen en dat programma is weer afhankelijk van de bestemming van het gebouw’.*

*‘De lezingen waren interessant en enthousiasmerend. De sprekers hadden hun verhalen goed toegespitst op waarde en waardering en samen wierpen ze met hun verschillende invalshoeken een caleidoscopisch licht op de case study.’
(Reactie deelnemer)*

Paul Rem (kunsthistoricus en conservator van Paleis Het Loo Nationaal Museum) houdt een pleidooi voor het interieur en de collectie van Paleis Soestdijk. In dit kader zijn twee perioden belangrijk: de verbouwing van het paleis voor de Prins van Oranje (Willem II) van 1816 tot 1821, en de verbouwing voor prinses Juliana en prins Bernhard in de jaren dertig van de vorige eeuw. Hij noemt de weelderige Waterloozaal met de achttien laat-empire armstoelen, en de bescheiden maar toch traditioneel vorstelijke familie-eetkamer van prinses Juliana met de voor die tijd uiterst moderne inrichting en meubelen. Beide verbouwingen waren een geschenk van de Nederlandse bevolking aan het Huis van Oranje. De Waterloozaal kan worden opgevat als een eerbetoon van het volk aan de Prins van Oranje. De familie-eetkamer is het decor geweest voor officiële familiefoto's in huiselijke kring en staatsieportretten met buitenlandse gasten; die foto's werden aan het volk getoond. De inrichting en het meubilair uit beide perioden hebben dus een hoge kunsthistorische én symbolische waarde en zijn bovendien uitstekend gedocumenteerd.

Paul Rem: *'De inrichting en het meubilair van het paleis uit de negentiende en twintigste eeuw hebben een hoge kunsthistorische en symbolische waarde.'*

*'Het archief van paleis Soestdijk bestaat niet', begint **Pieter van Koetsveld** (medewerker Selectie en Bestel van het Nationaal Archief) zijn lezing over de waarde van archieven van en over het paleis. Archiefonderzoek is voor erfgoeddeskundigen vaak een essentieel onderdeel van de waardebepaling. Waardebepaling moet immers gestoeld zijn op feitelijke gegevens en die vind je in archieven. Maar archieven geven hun informatie niet altijd makkelijk prijs. Dat geldt ook voor Paleis Soestdijk. Voor 'archiveren' – bewaren in context – is een 'archiefvormer' nodig: een persoon, een groep personen of een organisatie. Soestdijk, een gebouw, is dat niet en daarom bestaat er geen archief van. Wel zijn er veel archiefvormers in Nederland die iets met het paleis te maken hebben. Via deze archiefvormers kunnen archivariissen en onderzoekers het verleden van het paleis benaderen. Een voor deze werkconferentie uitgevoerde quickscan heeft een lijst met 21 archieven opgeleverd waarin het paleis om uiteenlopende redenen voorkomt. Zo worden bewaard: de tekeningen waarop de gasleidingen onder het terrein staan, een vergunning voor een dakreparatie, maar ook de akte van schenking van het paleis aan de Oranjes, en 'zuiveringsonderzoeken' van mensen die bij het paleis werkzaam waren. 'De vraag is dus: wat wil je weten? Als je weet dat iemand iets met het paleis te*

maken had, is de kans groot dat je het paleis in zijn archief tegenkomt.’ Over de waarde van archiefstukken inzake het paleis kan hij kort zijn: ‘Voor archivariissen is “Paleis Soestdijk” een soort alarmbel. Zodra we iets over het paleis in een archief tegenkomen, bewaren we het,’ stelt Pieter van Koetsveld.

‘Ik ben niet tot nieuwe inzichten gekomen, maar ik heb wel ervaren dat de interdisciplinaire benadering in een concrete casus goed tot haar recht komt en heel relevant is.’

‘De discussie tijdens de workshop was stimulerend en de evaluatie van alle workshops gaf een interessant beeld van de verschillende benaderingen. Zulke gedachtewisselingen brengen de integrale benadering van erfgoed verder.’

(Reacties deelnemers)

Riemer Knoop (Gordion Cultureel Advies) maakt als laatste spreker een principiële onderscheid tussen waarnemingsaspecten en waarden. Aan Paleis Soestdijk zitten veel immateriële aspecten waaraan we waarden kunnen toekennen. Hij noemt als voorbeeld de soberheid van het complex, zeker vergeleken met paleizen in het buitenland als Versailles, Schönbrunn en Buckingham Palace. Juist wat Soestdijk niet is, verleent het complex een heel eigen, wellicht typisch Nederlandse identiteit. Een andere interessante immateriële dimensie schuilt in de rol die het paleis speelde als decor voor familieperikelen, constitutionele crises en andere politieke en maatschappelijke taferelen. Het is daarmee vooral een lieu de mémoire. In die zin is het gebouw de laatste paar jaar, na het vertrek van de laatste Oranjebewoners, gereconstrueerd tot een historische gedenkplaats van de tweede helft van de twintigste eeuw.

Maar de geschiedenis van het paleis en zijn bewoners is te complex om er eenduidige betekenissen aan te geven. Een repertoire van mogelijke betekenissen staat een enkele, dominante betekenis in de weg, tenzij daarover een grote maatschappelijke consensus bestaat. En zelfs dan is zo'n consensus niet altijd permanent. Maar vooral, zo benadrukte hij, is voor het zinvol toekennen van waarden een belanghebbende actor, partij of groep nodig. 'Voor wie, voor hoelang, waarom en waartoe: dat zijn vragen die beantwoording behoeven. Van deze vier is de waartoe-vraag het interessantst. Waarden krijgen immers pas richting en worden pas onderhandelbaar in het licht van een gemeenschappelijk gekoesterde aspiratie voor de toekomst.'

Riemer Knoop: *'Voor het zinvol toekennen van waarden is het belangrijk om te weten voor wie, voor hoelang, waarom en vooral waartoe die waarden van belang zijn.'*

De middag: zes workshops

In de middag brengen alle deelnemers een bezoek aan het paleis en de tuin, en daarna zijn er zes workshops. Twee groepen concentreren zich op het beschouwingsniveau gebied, twee op gebouw en twee op interieur.

Elke groep telt tien tot twaalf deelnemers. Ze zijn zo ingedeeld dat alle disciplines vertegenwoordigd zijn. De deelnemers worden uitdrukkelijk uitgenodigd over de grenzen van de eigen discipline heen te kijken en de dialoog met de andere experts aan te gaan. De 'placemat' doet dienst om de bevindingen te verzamelen en de discussie tussen de disciplines richting te geven. Elke deelnemer brengt één kenmerk in dat hem of haar het meest is opgevallen voor het toegewezen beschouwingsniveau (gebied, gebouw of interieur). Daarna gaan ze met elkaar in gesprek over de genoemde kenmerken en ten slotte kiezen ze, op basis van alle ingebrachte argumenten, samen de drie meest relevante kenmerken. Hier volgt een kort verslag van de discussies in de werkgroepen per beschouwingsgebied, met telkens de drie belangrijkste kenmerken per werkgroep.

Gebied

Discussie

Soestdijk is een vorstelijke schakel op Nederlands formaat, een onderdeel van een snoer van landgoederen op de Utrechtse Heuvelrug. De kracht van dit snoer is dat de schaal behouden is gebleven. Die schaal moet worden gerespecteerd. De Vechtstreek bijvoorbeeld is een 'villawijk' geworden en vormt geen eenheid meer. De streek heeft wel de rivier de Vecht als schakel. Zo'n schakel ontbreekt op de Heuvelrug. Eigenlijk zouden we op basis van een ruimtelijke analyse van het landschap als geheel een 'cultuurhistorische hoofdstructuur' moeten creëren, naar analogie van de 'ecologische hoofdstructuur',

waarbij we de kwaliteit van het groen zowel natuur- als cultuur-historisch benaderen.

Het ensemble van gebouw, paleistuin en bos is een waarde op zich, maar er zijn in de loop der eeuwen veel ingrepen gedaan, waarbij vooral na 1940 kwaliteit verloren is gegaan. Zo zijn de oude kassen in de tuin vervangen door simpele goedkopere exemplaren. Ook de weg voor het paleis, die is verbreed om ruimte te bieden aan de jaarlijkse defilés, een traditie die in Juliana's regeerperiode is ontstaan, heeft weinig allure.

Bij 'Soestdijk' spelen emoties en beleving een belangrijke rol. Jongere generaties hebben geen emotionele binding meer met de geschiedenis van het paleis. Toch is de historische context van groot belang bij de beoordeling van dit gebied. Sterker nog: zonder deze context zouden het gebouw en de tuin veel minder interessant zijn.

Het landschap van Soestdijk is niet alleen gevormd door zijn koninklijke bewoners maar ook door de burgerbewoners. De verhalen verbonden met het koninklijke gebruik zijn zichtbaar in landschap en gebouw. Maar het verhaal van de bewoners van de omgeving is ook van belang. Het is niet noodzakelijk gekoppeld aan de koninklijke familie, en beslaat een groter gebied dan Soestdijk zelf.

De drie belangrijkste kenmerken

Werkgroep Gebied 1

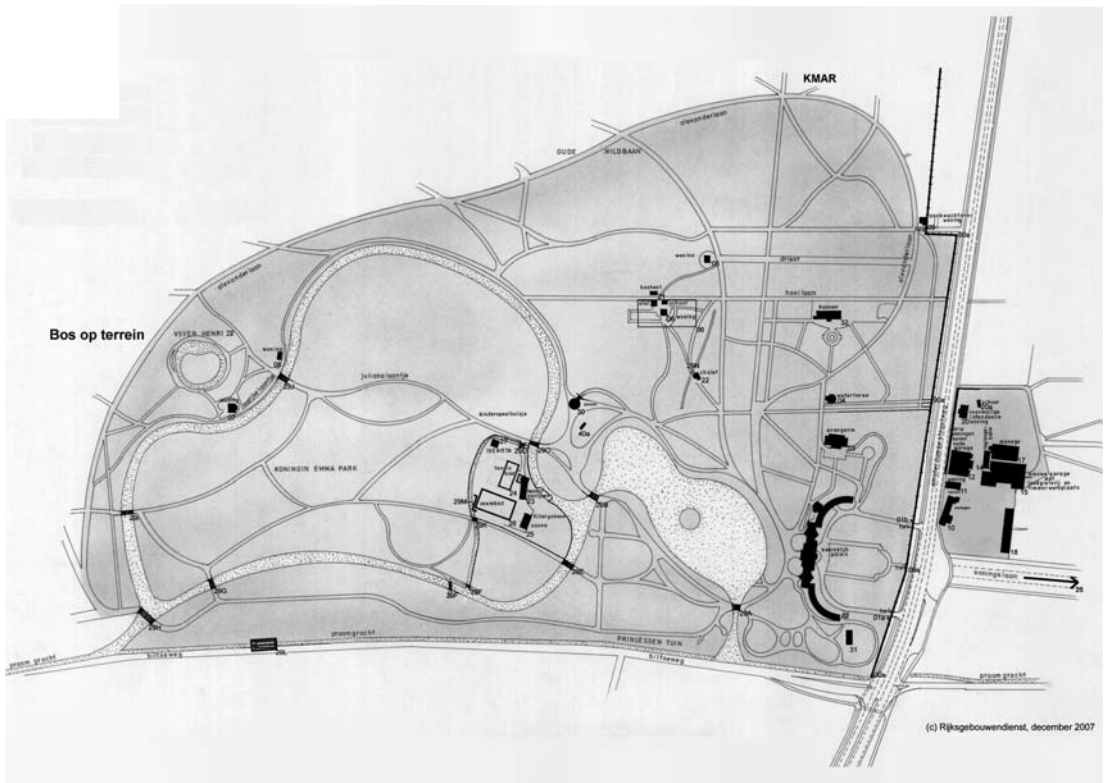
- In het snoer van landgoederen op de Utrechtse Heuvelrug is Soestdijk de vorstelijke schakel. Het Koninklijke stempel is de hoogste waarde.
- Het ensemble van gebouw, paleistuin en bos is een waarde op zich, maar er is veel kwaliteit verloren gegaan.
- De historische context en de beleving van het gebied zijn belangrijk voor de betekenisgeving aan dit landgoed.

Werkgroep Gebied 2

- Soestdijk is een koninklijke schakel op Nederlandse schaal.
- Het paleis maakt als landgoed en koninklijke residentie deel uit van verschillende netwerken van lieux de mémoire, maar een duidelijke

landschappelijke schakel tussen die netwerken ontbreekt.

- Nu wordt het landschap vaak bekeken vanuit het perspectief van de bewoners van Soestdijk (van binnen naar buiten). Wellicht is het nodig ook te kijken vanuit het perspectief van de burger (van buiten naar binnen).

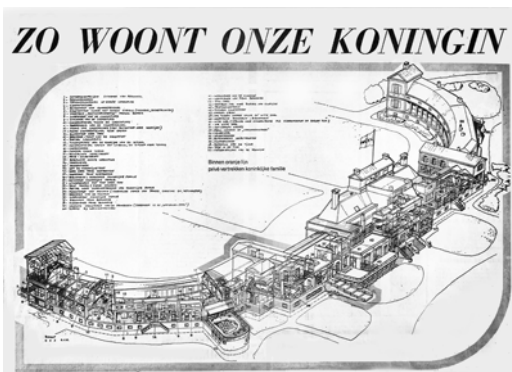
Gebouw

Discussie

Paleis Soestdijk is een belangrijk historisch monument. De bouwgeschiedenis is divers, met belangrijke bouwcampagnes in de negentiende eeuw, maar jammer genoeg geeft het paleis niet veel prijs van zijn geschiedenis. De zeventiende-eeuwse kern is zelfs praktisch onzichtbaar. Maar ook aan de buitenkant is moeilijk af te lezen dat het paleis in de periode van Willem II en Anna Paulowna de aanzet tot zijn huidige vorm heeft gekregen. De historische gelaagdheid is in de, weliswaar verwaarloosde, tuin wel zichtbaar. Die biedt een staalkaart van Nederlandse tuinarchitectuur van de zeventiende tot de twintigste eeuw. Soestdijk is door de eeuwen heen ook het trefpunt geweest van de Nederlandse staat, het volk, de cultuur, de Oranjes en de plaats van het hof in de samenleving. Het huis is in feite een verbeelding van Nederland. De gebruikshistorie is nu nog het meest aansprekend voor het tijdvak van Juliana, maar ook eerdere bewoners hebben hun sporen nagelaten. Architectuur, bouwhistorie en immateriële waarden zijn aldus nauw met elkaar verbonden.

Het gebouw moet worden opgeknapt, maar de vraag is of daarbij het zwaartepunt op een bepaalde periode moet komen te liggen. Soestdijk

is te beschouwen als een vooral negentiende-eeuws totaalkunstwerk, onder meer vanwege de sterke relatie tussen het paleis en de tuin, tussen binnen en buiten. In die optiek verdient het aandacht in te zoomen op de cultuurhistorische ontwikkeling van het gebouw, de architectuur en het landschap

uit die periode. Anderzijds kan de huidige mengelmoes van perioden en stijlen worden gezien als een belangrijke waarde van het gebouw. Vanuit die invalshoek is het aan te bevelen de bestaande situatie te handhaven.

Wel is het voor de toegankelijkheid belangrijk de gelaagdheid duidelijk te maken, bijvoorbeeld met verhalen uit het verleden en heden. Want het paleis herbergt vele verhalen en dat maakt het zo interessant.

De drie belangrijkste kenmerken

Werkgroep Gebouw 1

- Het gebouw is een totaalkunstwerk met de nadruk op de negentiende eeuw.
- Het paleis representeert de betekenis van de monarchie in Nederland.
- De architectuur is nauw verweven met de gebruikersgeschiedenis door de eeuwen heen.

Werkgroep Gebouw 2

- De intrinsiek aanwezige hoge kwaliteiten van het gebouw en de tuin zijn niet meer afleesbaar.
- Het gebouw laat een mengelmoes van stijlen en perioden zien. Die mengeling is een belangrijke waarde.
- Het gebouw speelt een centrale rol in het 'verhaal' van en over Soestdijk.

Interieur

Discussie

Paleis Soestdijk oogt van buiten veel imposanter dan het van binnen blijkt te zijn. Het interieur laat forse contrasten zien: statige zalen naast kleinburgerlijke vertrekken, allure naast alledaagsheid. Opvallend is de kunsthistorische gelaagdheid: van de vorstelijke vertrekken van Anna Paulowna tot het voor die tijd hoogst moderne interieur van Juliana.

Maar net zo opvallend is de sobere levensstijl van ons koninklijk huis. De privévertrekken en werkkamers van de laatste bewoners, Juliana en Bernhard, ogen kleinschalig en informeel. Dit deel van het interieur is zo een spiegel van de moderne monarchie en de rol van de koninklijke familie in de samenleving. Het maakt het paleis ook typisch Nederlands; het was in feite een

‘nationale Nederlandse woonkamer’. Het interieur is min of meer bevroren in de jaren dertig. Na die tijd zijn er geen ingrijpende modernisering en meer geweest, hoogstens wat aanpassingen die een doe-het-zelfindruk maken.

De dominante indruk is toch dat Soestdijk weinig ‘paleisgevoel’ biedt. Het gebouw is matig onderhouden. Nu de meeste meubels uit het paleis zijn verwijderd, oogt het vervallen en sleets. Er is kortom een opmerkelijk verschil tussen hoe het paleis ooit was en hoe het nu is. Maar ook al is Soestdijk sinds de dood van prins Bernhard letterlijk en figuurlijk geen koninklijk woonpaleis meer, het staat nog altijd symbool voor de relatie tussen monarch en volk.

Per vertrek zouden we de afweging kunnen maken of de historische architectuur dan wel het privé-karakter van de alledaagse koninklijke bewoning er moet prevaleren. Het interieur vraagt om een benadering die recht doet aan alle tijdslagen en waarin we onderscheid maken tussen de cultuurhistorie en de bewonershistorie.

De drie belangrijkste kenmerken

Werkgroep Interieur 1

- Het interieur is matig onderhouden; er is een opmerkelijk verschil tussen hoe het gebouw nu is en hoe het was of zou kunnen zijn.
- Er is een grote historische gelaagdheid: van jachtslot, naar zomer-

verblijf, naar 'Bloemendaalse villa'. Die gelaagdheid is een grote waarde. We moeten voorkomen dat Soestdijk een eenduidig gebouw wordt.

- Het paleis is leeg, er staan bijna geen meubels meer in. Daardoor zie je het gebouw zelf (en de staat van onderhoud) heel goed, maar wordt geen gevoel opgeroepen van het leven in een woonpaleis.

Werkgroep Interieur 2

- Het interieur weerspiegelt de rol en de positie van de koninklijke familie in de samenleving. De setting is privé, kleinschalig en informeel; de geschiedenis van de bewoners is sterk voelbaar.
- Het interieur laat een mix van stijlen zien, met opvallende contrasten tussen vorstelijke en eenvoudige elementen.
- Het interieur heeft een grote historische gelaagdheid. We zouden het per tijdlaag kunnen benaderen, waarbij we de cultuurhistorie scheiden van de bewonershistorie.

De praktijk van het waarderen: discussie en conclusie

Over het gebouw zijn de meningen verdeeld. Sommigen noemen het een totaalkunstwerk, anderen beschouwen het paleis als een organisch ontstaan complex, dat we ook als zodanig zouden moeten waarderen. Het paleis laat de gelaagdheden in tijd en bouwstijlen zien en juist deze mengelmoes is een belangrijke waarde. De biografie van het gebouw is de basis voor de waardering: we moeten de gelaagdheid, de diverse invloeden en functies in hun context en geschiedenis beschouwen. Hoewel het interieur als geheel de allure van een paleis mist, zelfs in een Nederlandse context, zijn bepaalde ruimten zeer bijzonder. Typeringen als soberheid en eenvoud keren telkens terug. Opvallend zijn ook de contrasten, tussen rijke details en slordige afwerkingen, tussen de weelderige officiële vertrekken en de simpele werkvertrekken, tussen upstairs en downstairs.

Soestdijk is zowel een koninklijke residentie op nationaal niveau als een koninklijke schakel in een snoer van buitenplaatsen op regionaal niveau. Het gebouw en het landschap moeten als eenheid worden aangepakt. De tuin, die nauwelijks bekendheid geniet, geeft een goed beeld van de ontwikkelingen in de tuinarchitectuur van de zeventiende tot de twintigste eeuw en maakt een belangrijk deel uit van het complex Soestdijk. Op alle drie de beschouwingsniveaus spelen de immateriële aspecten van Soestdijk als symbool van de monarchie,

van de band tussen monarch en volk, en van de rol van de monarchie in de samenleving een belangrijke rol. Het paleis is materieel een belangwekkend cultuurhistorisch ensemble, maar ontleent een substantieel deel van zijn belevingswaarde aan deze immateriële aspecten. En beleven is betekenis geven. De materiële waarden zijn dus onlosmakelijk verbonden met de immateriële waarden.

Van doorslaggevende betekenis voor het vaststellen van waarden is echter te weten, zoals Riemer Knoop eerder heeft geformuleerd, 'voor wie, voor hoelang, waarom en waartoe'. Daar is iedereen het over eens. De multidisciplinaire aanpak is zeker een nuttige exercitie, maar krijgt pas echt meerwaarde binnen een helder gedefinieerd toekomstperspectief. Of, in de woorden van Jan Altenburg: 'Met respect voor het verleden op zoek naar de toekomst'. Cultuurhistoricus, publicist en republikein Thomas von der Dunk maakt tot slot duidelijk dat respect voor het verleden onvermoede consequenties kan hebben – of zou moeten hebben. In zijn onderhoudende lezing belicht hij de geschiedenis van ons 'nationale koninklijke paleis' vanuit een verrassend on-Nederlands perspectief.

Tot besluit

Een paradoxaal paleis

Thomas von der Dunk

Het zal u vast verbazen, maar eind 2007 had ik voor het eerst in mijn leven even het gevoel dat in Nederland de republiek was uitgeroepen. U weet, daarvan is het de laatste 204 jaar niet gekomen. Ik zeg bewust 204 jaar en niet 197, want de monarchie hier te lande dateert uiteraard niet van 1813, maar van 1806. Dat feit is verdrongen, maar dat het toen nog even om een andere dynastie ging, doet niets af aan het belang voor de staatsvorm van de komst van Lodewijk Napoleon als eerste koning over Nederland sinds Philips II.

Dat geldt evenmin voor het gegeven dat we vier jaar later korte tijd formeel deel werden van een groter keizerrijk.

Ruim twee eeuwen lang is Nederland een Republiek geweest – om precies te zijn vanaf het jaar 1587, toen de Staten op instigatie van Van Oldebarnevelt zichzelf soeverein verklaarden. Dat was geen bewust doel indertijd, maar een noodgreep. Na de afzwering van de Spaanse koning zes jaar eerder was gebleken dat, ondanks hardnekkig bedelen vanuit Den Haag, geen van diens collegae zich over ons als nieuwe onderdanen wilde ontfermen – noch koning Hendrik III van Frankrijk, noch koningin Elizabeth I van Engeland.

Want dáárom draaide al dat gedoe met Leicester en Anjou, waarover u in uw lagerschooljaren zo ijverig jaartallen uit het hoofd heeft geleerd. Vóór de ondergang van de Armada, één jaar na de oprichting van de Nederlandse Republiek, wilde geen ander Europees land zich wagen aan een dan onvermijdelijk conflict met de tot dat moment min of meer onoverwinnelijk geachte wereldmacht Spanje. Hadden de Staten nog wat langer gezocht en gewacht, dan was het mogelijk anders gelopen, en wapperde nu op het Binnenhof de tricolore of zongen wij na een net niet gewonnen WK voetbal het God save the

Queen (wat God in elk geval doet, aangezien de tweede Elizabeth nu met afstand het langst regerende staatshoofd van Europa is. Ze heeft haar zestiende-eeuwse naamgenote in dit opzicht al dertien jaar geleden achter zich gelaten en nadert inmiddels de records van koningin Victoria en keizer Frans Jozef. En als zij even taai is als haar moeder, die de honderd wist te passeren, zal dat moeiteloos lukken).

Maar nu mijn fata morgana van een republiek Nederland anno 2007, waarmee ik zojuist begon. U zult zich vast afvragen waardoor die ontstond, en waar die ontstond. Wel, die fata morgana vond niet, zoals meestal, plaats in een kale hete woestijn, waar de droge hitte wel eens voor een bepaald soort bedrieglijke luchtspiegelingen zorgt. Integendeel: het was midden in de bossen, in een vochtig najaarsjaargetijde en op de warme plek binnen waar ik toen enige uren vertoefde, vloeide de drank rijkelijk; van een uitputtende drooglegging was geen sprake.

Het was namelijk hier. Ik bevond mij, net als nu, in paleis Soestdijk. En het was precies omdat ik mij in paleis Soestdijk bevond, dat ik een republikeins gevoel had. Het paleis was immers decennialang verboden terrein geweest voor gewone burgers; je kon er alleen vanachter hoge hekken vanuit de verte naar kijken. Maar nu kon ik in Nederland voor het eerst doen wat in de meeste Europese republieken om ons heen al sinds jaar en dag volstrekt vanzelfsprekend is en wat ik ook regelmatig doe. Ik kon een bezoek brengen aan een voormalig koninklijk paleis, zoals je op vakantie ook zonder mankeren oude kathedralen en kastelen kunt bekijken. De oorspronkelijke bewoners zijn vertrokken, de monarchie is er geschiedenis.

Voor mij was die nieuwsgierigheid op biografische gronden extra groot. Ik ben namelijk in Soestdijk geboren. Nee, niet óp Soestdijk, niet in het paleis zelf – zover gingen de connecties van mijn familie niet, ondanks het laagadellijk ogende Duitse ‘von’ in mijn achternaam, dat mijn betovergrootvader en zijn broers er ruim een eeuw geleden – weer? – op onduidelijke gronden bij het Standesambt in de booming

industriestad Mülheim an der Ruhr in smokkelden ten overstaan van een brave Pruisische beambte, die kennelijk geen echt harde bewijzen van een vroeger voorhanden zijnd 'von' verlangde. Overigens waren Nederlandse ambtenaren van de burgerlijke stand veertig jaar later soms weinig kritischer, zoals zij juist bewezen ten aanzien van de beide echtelieden die hier introkken na hun huwelijk in 1937. Exact het jaar, toeval of niet, waarin ook mijn grootouders voor Hitler naar Nederland uitweken, en als eerste dragers van mijn achternaam in het Nederlandse bevolkingsregister werden ingeschreven. Afgaand op het nieuwe boek van Annejet van der Zijl deugde er namelijk ook aan de titulatuur die prins Bernhard zichzelf aanmat meer niet dan wel – dat begon al met dat 'prins'.

Maar hoe dan ook, ik ben hier dus om de hoek in Soestdijk geboren omdat ik uit een even verderop gelegen forensenplaats stam. Thuis bevallen ging niet en de huisarts beval mijn ouders toen een in de buurtschap Soestdijk gelegen, door katholieke nonnetjes gedreven bejaardentehuis aan, dat ook over een kraamkliniek bleek te beschikken. Nu was mijn moeder noch non, noch katholiek, noch bejaard, ze was alleen zwanger. Evenmin is mij ooit duidelijk geworden wat bejaarden en nonnen met een kraamkliniek aanmoesten, maar dit grote levensraadsel zullen we maar beschouwen als het echte Geheim van Soestdijk.

Het effect was in elk geval: zoals er vlak naast mijn geboortehuis een grote, intussen allang verdwenen kerk met hoge toren stond, die ik als kerkenliefhebber in biografische zin als 'mijn eerste kerk' ben gaan beschouwen, zo was Soestdijk 'mijn eerste paleis'. Alleen kon je er toen niet bij. Nu, bijna een halve eeuw later, zijn paleis en tuin voor het publiek opengesteld, en dat al sinds enige tijd. Maar de vraag is hoelang nog, en dat hangt van de toekomstige bestemming af.

Wat zouden we ermee moeten doen? Laten we alle potentiële functies buiten beschouwing die in historisch opzicht niets met Soestdijk als zodanig te maken hebben, zoals hotel, conferentieoord, appartementencomplex, casino en beautyfarm, dan zijn de 'zinnige' mogelijkheden eigenlijk vrij beperkt. Het valt te hopen dat het niet een

of ander zoetgevooid Juliana-museum wordt, maar dat recht wordt gedaan aan de aard van dit monument. Soestdijk belichaamt namelijk als geen ander gebouw zo zichtbaar de merkwaardige paradox die de monarchie in Nederland eigen is. Het is een product van de Franse overwinning op Nederland en van de Nederlandse overwinning op Frankrijk tegelijk.

Oorspronkelijk is Soestdijk in 1638 gebouwd als het buitenhuis van de staatsgezinde Amsterdamse burgemeester Cornelis de Graeff, die zich tijdens het Eerste Stadhouderloze Tijdperk intensief met de opvoeding van de latere stadhouder Willem III bemoeide – met de bedoeling hem voor altijd van dat stadhouderschap af te houden. Nadat hij in het Rampjaar 1672 alsnog aan de macht was gekomen, wist Willem III voor een prijke Soestdijk als jachtslot te verwerven, waarna het fors werd uitgebreid.

Een nieuwe bouwcampagne volgde ruim een eeuw later, onder de nieuwbakken koning Lodewijk Napoleon in 1806. In de voorafgaande jaren had het paleis – na naasting bij de vlucht van de Oranjes in 1795 – als hotel en militair logement gediend. Na het herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid in 1813 schonk de Nederlandse staat het paleis aan de kroonprins, de latere koning Willem II, als dank voor zijn – lichtelijk opgeblazen – rol bij de slag bij Quatre Bras nabij Waterloo. Ter herdenking daarvan verrees kort daarop aan het eind van een boslaan in de as van het paleis tevens een obelisk. Niet ver daarvandaan bevindt zich het zogenoemde Pullman-monument, ter ere van een schildwacht die in 1787 de verdediging van Soestdijk tegen het leger van de patriotten – de democratische tegenstanders van de Oranjes – met zijn leven had betaald.

Soestdijk is zo een beetje ons eigen Blenheim, het paleis dat drie eeuwen geleden door de Engelse natie aan de hertog van Marlborough geschonken werd als dank voor diens succesvolle militaire campagnes in de Spaanse Successieoorlog. Zijn verre nazaat Winston Churchill zou later nog eens op Soestdijk komen, zoals u zojuist in de fotogalerij heeft kunnen constateren, waar hij met de voor politici bij tijd en wijle verplichte kinderloktersglimlach de jongste koter van Juliana op de arm neemt. Hij zal tijdens zijn bezoek niet echt onder de

indruk zijn geweest van Hollands vorstelijke glorie, maar eerder gedacht hebben: ach, zo woon ik ook.

Tegelijk met de bouw van de zojuist genoemde herdenkingsnaald kreeg Paleis Soestdijk tussen 1815 en 1818 door forse vergroting en verbouwing naar ontwerp van hofarchitect Jan de Greef in hoofdlijnen het huidige uiterlijk. Daarbij werden ondermeer de twee lange vleugels met de colonnades toegevoegd. De belangrijkste representatieve vertrekken in het middendeel stammen eveneens uit die tijd. Sindsdien is er, afgezien van wat lelijke aanbouwen aan de achterzijde, uitwendig niet meer zo veel aan het paleis veranderd; alleen werd het inwendig regelmatig ten behoeve van latere bewoners gemoderniseerd en daarbij deels verknoeid.

De paradox van Soestdijk is dat uitgerekend dit paleis, dat de militaire nederlaag van Napoleon moet vieren, tegelijk als geen ander gebouw diens culturele zegetocht – en voorbeeldfunctie voor de Oranjes! – belichaamt. Soestdijk vormt het meest sprekende voorbeeld van de Franse Empirestijl in ons land, die de – van Oranjezijde het liefst doodgezwegen – directe voorganger van Willem I, Lodewijk Napoleon, in Nederland had geïntroduceerd. En Lodewijk Napoleon leverde zijn opvolger er met de bouwstijl in feite ook de ontwerparchitect bij. Jan de Greef had tijdens het Koninkrijk Holland enige jaren met een Koninklijke beurs in Parijs en vervolgens in Rome gestudeerd. Met een paleis dat hun nieuwe onafhankelijkheid moest demonstreren, illustreerden de Oranjes zo onbedoeld juist hun feitelijke afhankelijkheid van de Bonapartes.

Dat mag in terugblik toch wel opvallend heten. Bij alle verschillen die er tussen de Franse inlijving van 1810 en de Duitse bezetting van 1940 zijn: stel dat na de oorlog de Nederlandse natie Bernhard, wiens feitelijke militaire rol bij de bevrijding van ons land even onbeduidend was als die van Willem II als kroonprins indertijd, als inspecteur van de Nederlandse krijgsmacht een nieuw hoofdkwartier had geschonken. Het zou toch vrij ondenkbaar zijn dat de opdracht zou zijn gegaan

naar een voormalig hoofd van de sectie architectuur van de Kulturkammer die in de jaren dertig in Berlijn had gestudeerd, en zich bij het ontwerpen had laten inspireren door pakweg het Reichsluftfahrtministerium van Hermann Göring.

Maar in dat opzicht weerspiegelt dit uitgesproken Frans ogende paleis van Soestdijk wel perfect aard en oorsprong van de Nederlandse monarchie. Zij is Franse import, die zonder het Franse voorbeeld van Lodewijk Napoleon ondenkbaar zou zijn. Niet alleen nam Willem I veel van diens ambtenaren en architecten over, het gold ook voor veel van zijn staatkundige ideeën. Na zijn onverwachte terugkeer in 1813 heette het dan ook dat hij zich te rusten had gelegd in het bed van Napoleon. Dankbaar adopteerde hij de moderne staatsbureaucratie die de opvolgers van de patriotten, de op Parijs georiënteerde Bataven, vanaf 1795 – en nadien ook Lodewijk en Napoleon zelf – in Nederland hadden opgebouwd. Dat hij beiden ook in de uiterlijkheden navolgde, sprak voor Willem I vanzelf. Om dat te constateren hoeven we alleen de drie van hen in het Rijksmuseum bewaard gebleven staatsieportretten naast elkaar te zetten. In 1995 is dat bij een aan 200 jaar Bataafse Omwenteling gewijde tentoonstelling in het Haags Historisch Museum inderdaad eens gedaan.

In de jaren dat Napoleon de scepter zwaaide over Europa, had Willem I in de praktijk een aanmerkelijk gecompliceerder verhouding tot de grote Franse usurpator dan hij nadien graag in de geschiedenisboekjes zou hebben teruggezien. Hij bewaarde geenszins grote afstand – integendeel. Waar Willem V niets van deze Corsicaanse parvenu moest hebben, schroomde diens zoon niet zich aan Napoleon op te dringen. Immers, zo liet de latere koning Willem I zijn verbouwereerde vader weten, wat was Willem van Oranje zelf destijds anders geweest dan een rebel?

Toen in 1802 in het kader van een algemene vredesregeling ook werd gesproken van schadevergoeding aan de Oranjes voor het verlies

van ambten en domeinen, deponeerde Nederlands latere koning bij de Bataafse Republiek een onbeschaamde claim van 110 miljoen gulden (tweemaal de totale jaarlijkse rijksbegroting). Hij was ook niet tevreden met de territoriale compensatie die Parijs voor de Oranjes in petto had. Hij verlangde een handvol geseclariseerde Duitse vorstbisdommen, zoals Mainz, Würzburg en Salzburg, maar moest uiteindelijk genoegen nemen met Fulda, Dortmund en wat verspreid klein grut. Toen Willem zich vier jaar later aan de zijde van zijn Pruisische zwager Frederik Willem III schaarde, en Pruisen vervolgens bij Jena en Auerstedt vernietigend door Frankrijk verslagen werd, raakte hij dit allemaal weer kwijt. Zijn onderdanige smeekbeden aan Napoleon om hem alsjeblieft in het bezit van zijn landjes te laten, vonden in Parijs geen gehoor. Pas daarna keerde Willem weer langzaam terug in het anti-Franse Engelse kamp, waaraan hij zijn uiteindelijke promotie tot soeverein vorst van Nederland te danken zou hebben.

Aan de Oranjeoverwinning bij Quatre Bras, die de zoon Soestdijk opleverde, kleefde zo een historisch vlekje, omdat de vader het in de voorafgaande jaren net als veel andere Nederlanders gewoon met de Bonapartes op een akkoordje had gegooid om uit hun ruif te kunnen mee-eten. En het is Soestdijk dat dit pijnlijke gegeven zo aardig verraadt, doordat het er uitziet zoals het er uitziet.

Daarbij mogen we ook het paradoxale karakter van de obelisk, die hier aan het eind van de oprijlaan ter ere van Quatre Bras werd opgericht, niet uit het oog verliezen. Deze werd ontworpen door de Amsterdamse stadsbouwmeester Abraham van der Hart. Hij had ook alle voorgaande regimes zonder veel gewetenswroeging gediend en was nog even eerder voor Napoleon begonnen aan de bouw van een kazerne ter huisvesting van de Franse bezettingsmacht in Amsterdam. De kazerne zou na Napoleons val door Willem I gewoon als Oranje-kazerne worden voltooid. Van der Harts obelisk die de Oranjeoverwinning moest vieren, leek als twee druppels water op het nooit uitgevoerde ontwerp van zijn assistent Barthold Ziesenis voor een obelisk ter ere van het afslaan van de Engelse inval bij Castricum in 1799. Die inval

was nu juist een vergeefse poging om de Oranjes in hun macht te herstellen en de Fransen te verdrijven.

De verwevenheid met de Franse Tijd gaat nog verder. Op de obelisk is later ook per inscriptie aandacht besteed aan de Belgische Opstand. Die maakte een einde aan de andere indirecte erfenis van Napoleon: het Verenigd Koninkrijk, dat op het Congres van Wenen in het leven werd geroepen om als bufferstaat tegen mogelijk nieuw Frans imperialisme te dienen. Dat motief was in 1830 voor de Europese grootmachten niet meer leidend. Daarmee kon België zelfstandig worden en stond Willem I in zijn tiendaagse en vervolgens negenjarige poging dit te keren uiteindelijk internationaal geheel alleen.

Daarmee viert de naald dus niet alleen de zege bij Quatre Bras op de Fransen die de vereniging van Nederland en België mogelijk maakte, maar ook de Nederlandse nederlaag die voortvloeide uit het feit dat die eerdere zege op de Fransen intussen tamelijk irrelevant geworden was. Even irrelevant namelijk als Nederland zélf in 1840 internationaal geworden was. Zo kon het honderd jaar lang door de grootmachten aan zijn neutrale lot overgelaten worden. Met een groots verleden achter de rug werd Nederland op zichzelf teruggeworpen en belandde in de zijcoulissen van de Europese geschiedenis, waar het exact honderd jaar later door Hitler gewelddadig uit werd gesleurd.

Een nieuwe bestemming voor Paleis Soestdijk, dat als monument van Nederlandse kunst en geschiedenis aan die specifieke achtergrond zijn historische betekenis ontleent, zou daaraan recht moeten doen. Een Museum voor de Bataafse en Franse Tijd plus het daaruit voortvloeiende Verenigd Koninkrijk, dat duidelijk maakt welke immense veranderingen en modernisering Nederland in die periode dankzij de Franse Revolutie en de Bataafse navolging daarvan heeft ondergaan. En laat zien hoe de Oranjes daarin zodanig verstrikt raakten dat Willem I, op zich zeer verstandig, het meeste daarvan in 1813 niet wilde noch kon terugdraaien, zodat het al spoedig in de kringen van zijn meest verstokte reactionaire aanhang verbitterd heette dat de prins patriots geworden was.

Intentieverklaring

Jos Bazelmans (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed), **Charles Jeurgens** (Nationaal Archief), **Henriëtte van der Linden** (Instituut Collectie Nederland) en **Oscar Mendlik** (Rijksgebouwendienst) ondertekenden namens de vier rijksdiensten een intentieverklaring tot samenwerking.

De instellingen gaan kennis en ervaring uitwisselen en samen onderzoeksprojecten uitvoeren over methoden en technieken voor de waardering van het cultureel erfgoed.

Henriëtte van der Linden: *‘De interdisciplinaire samenwerking is behalve wenselijk ook noodzakelijk om tot een integrale benadering (alfa, bèta, gamma) van de praktijk van het waarden te komen. Op die manier dragen we ook bij aan de verdere professionalisering van het proces van waarden.’*

Charles Jeurgens: *‘Het is belangrijk sectoroverstijgend naar dwarsverbanden te zoeken, niet alleen op het gebied van het beheer maar ook voor de betekenis van het erfgoed.’*

Oscar Mendlik: *‘Door kennis over het roerend en onroerend erfgoed te bundelen, doen we nieuwe kennis op en kunnen we nieuwe verhalen vertellen over de Nederlandse geschiedenis en samenleving. Een meer transparante manier van waarden biedt de samenleving bovendien een beter inzicht in het waarderingsproces.’*

Jos Bazelmans: *‘Wij hebben de intentie, sterker nog, de opdracht om samen te werken en de zorg voor het erfgoed waar mogelijk en in dienst van het gestelde doel centraal aan te pakken. Door kennis te nemen van elkaars methode en aanpak zal de kwaliteit van de erfgoedzorg een extra impuls krijgen.’*

Intentieverklaring tot samenwerking rond het thema 'waarden van erfgoed'

**Instituut Collectie Nederland
Rijksdienst Cultureel Erfgoed
Rijksgebouwendienst
Nationaal Archief**

Soestdijk, 15 november 2010

Instituut Collectie Nederland
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Rijksgebouwendienst
Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

nationaalarchief

Inleiding

Het Instituut Collectie Nederland (ICN), de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), het Nationaal Archief (NA) en de Rijksgebouwendienst (Rgd), ieder vanuit hun specifieke taken en verantwoordelijkheden voor een deel van het nationaal cultureel erfgoed, gaan een samenwerkingsverband aan op het gebied van waardering. In dit document zal worden uiteengezet wat de achtergrond is van dit voornemen, vanuit welke doelstelling de samenwerking wordt nagestreefd, op welke subthema's zij betrekking heeft en welke betrokkenheid elk van de vier diensten afzonderlijk bij waarden heeft. Elke dienst draagt vanuit zijn eigen kennis en ervaring bij aan de samenwerking; de precieze invulling daarvan zal per gezamenlijk ondernomen activiteit verschillen. De bedoeling is deze overeenkomst uit te werken in een gezamenlijk meerjarenplan, dat voor elk van de diensten financiële en personele consequenties met zich mee zal brengen. De samenwerking betekent een verrijking van de onderzoekagenda's van de afzonderlijke deelnemende instellingen en sluit direct aan bij de onderzoekagenda's van het ICN en de RCE. De beoogde samenwerking is primair gericht op het leggen van verbindingen tussen de verschillende disciplines en erfgoedsectoren, zonder de specialistische kennis op elk deelgebied te veronachtzamen.

Juist de waardering van erfgoed heeft baat bij een disciplineoverstijgende aanpak. Voor elke erfgoedsector geldt immers dat waardering – wat rekenen we tot ons erfgoed en op grond waarvan – de grondslag van het werk vormt. Het komen tot uitspraken over waarde is daarbij een van de meest gecompliceerde en uitdagende taken, die veel vragen en discussie oproept. Door kennis te nemen van elkaars methoden en aanpak en door vraagstukken gezamenlijk en sectoroverstijgend te adresseren kan de kwaliteit van de zorg voor het erfgoed verbeterd worden. Een meer transparante manier van waarden biedt de samenleving bovendien beter inzicht in het waarderingsproces. Een interdisciplinaire benadering heeft vaak toegevoegde waarde voor de waardebepaling. Verschillende waarden staan in relatie tot elkaar en leveren in combinatie een genuanceerder en completer beeld op.

Instituut Collectie Nederland
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Rijksgebouwendienst
Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

nationaalarchief

Doelstellingen van de samenwerking

Het hoofddoel van het samenwerkingsverband is om vanuit een sectoroverstijgend perspectief bij te dragen aan de verdere professionalisering van het waarden van erfgoed, waarbij de ontwikkelingen in en de behoeften van de samenleving betrokken worden. Dit doen we door:

- Het stimuleren van de ontwikkeling van nieuwe, op de praktijk gerichte kennis en instrumenten, vanuit een sectoroverstijgend perspectief, door gezamenlijke onderzoeksprojecten te entameren rondom inhoudelijke, procesmatige, politiek-bestuurlijke en maatschappelijke vraagstukken met betrekking tot de waardering van erfgoed;
- Het verkennen van de gemeenschappelijke problematiek en vraagstukken rondom waardering;
- Het uitwisselen van kennis en 'practices' tussen de verschillende erfgoed domeinen;
- Het opzetten en in stand houden van een (informeel) netwerk van instellingen en specialisten die zich op professionele wijze bezighouden met waardering van cultureel erfgoed.

Gemeenschappelijke thema's en vraagstukken

Hieronder is een tweetal thema's genoemd dat in aanmerking komt om binnen het samenwerkingsverband interdisciplinair te worden verkend. Beide thema's dienen te worden vertaald in concrete vraagstukken, die op hun beurt moeten worden uitgewerkt in concrete projectvoorstellen. Het streven hierbij is om te komen tot tastbare, in de praktijk toepasbare resultaten.

1 Proces, besluitvorming en actoren

Proces en besluitvorming gaat over de wijze waarop waardering en besluitvorming zich tot elkaar verhouden. Waarderen is geen doel op zich maar staat altijd ten dienste van een bepaalde onderzoeksvraag of een besluitvormingsproces. Voorbeelden van dergelijke besluitvormingsprocessen zijn acquisitie, aanwijzing tot of aanpassing aan een monument, selectie en afstoting en een conserverings- of restauratiebehandeling. In dergelijke besluitvormingsprocessen is de waardering doorgaans één van de afwegingsfactoren, maar daarnaast spelen ook

Instituut Collectie Nederland
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Rijksgebouwendienst
Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

nationaalarchief

andere factoren als gebruik, toestand, beschikbare tijd en middelen en beleidsprioriteiten een rol. Hoe is de relatie tussen het geformuleerde doel van waardering en het proces van waardering? Daarnaast is sprake van verschillende 'actoren en participanten' binnen het waarderings- en besluitvormingsproces: eigenaren, toezichhouders, opdrachtgevers, uitvoerders en andere stakeholders waaronder 'de leken'. Welke rol vervullen zij en hoe dragen zij bij aan het proces?

II Methodologie – methoden en instrumenten

Methodologie heeft betrekking op de 'techniek' van het waarderen: hoe waardeer je, welke stappen zet je, welke criteria hanteer je, welke handleidingen, methoden en instrumenten gebruik je?

Jaarplannen

Als vervolgstap op het sluiten van deze overeenkomst stellen de samenwerkingspartners per jaar een jaarplan op, waarin de bovengenoemde thema's worden uitgewerkt in projectvoorstellen waarin meetbare doelen en resultaten staan beschreven. In het jaarplan wordt tevens vastgelegd welke financiële en personele consequenties de samenwerking voor elk van de vier diensten zal hebben.

Relatie samenwerkende instellingen tot thema waarderen

Elk van de vier rijksdiensten heeft een eigen, specifieke betrokkenheid bij het thema waarderen. Deze wordt hieronder per instelling toegelicht. Vanuit deze betrokkenheid brengen de afzonderlijke diensten hun kennis, kunde, ervaring, netwerk, tijd en middelen in het samenwerkingsverband in.

Instituut Collectie Nederland

Het ICN staat voor het ontwikkelen, toegankelijk maken en verspreiden van kennis voor het beheer en het behoud, maar ook voor de betekenisgeving van de Collectie Nederland. Het ICN is een toepassingsgericht kennisinstituut. Daarnaast verkeert het ICN in de unieke positie naast kennisinstituut ook zelf collectiebeheerder te zijn.

Waarde staat centraal in het onderzoekswerk van het ICN. Alleen voorwerpen waaraan waarde wordt toegekend behoren immers tot het roerend cultureel erfgoed.

In zijn onderzoeksagenda voor de jaren 2008-2012 heeft het ICN waarde dan ook als overkoepelend thema benoemd. Daarnaast is *Waarde en waardering* het thema van één van de vijf onderzoeksprogramma's. Dit programma heeft als doel om bewustwording te creëren van de processen rondom waardering van cultureel erfgoed en om het subjectieve proces van waardetoekenning zoveel mogelijk te objectiveren. Hiertoe worden methoden en technieken ontwikkeld om erfgoed te waarderen.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De RCE en het onroerend erfgoedveld kennen een traditie van waardering van onroerend erfgoed. *'De waarde van het archeologische, gebouwde en cultuurlandschappelijke erfgoed duiden en toegankelijk maken'* maakt deel uit van de missie van de RCE. Waardering is een van de kerntaken van deze rijksdienst. Daarnaast ontwikkelt de RCE nieuwe kennis voor beleid en uitvoering. In een in 2009 gestart vierjarig kennisprogramma van de RCE met de titel *'Wat is erfgoed'*, worden actuele vraagstukken op het gebied van inventarisatie en waardering opgepakt.

Nationaal Archief

De missie van het Nationaal Archief luidt: *"Wij dienen ieders recht op informatie en geven inzicht in het verleden van ons land door ons in te zetten voor een sterk archiefbestel, een afgewogen beleid voor archiefwaardering en –selectie en optimale zorg voor alle rijksarchieven"*.

Waardering van archieven vormt een belangrijke schakel in het proces om ieders recht op informatie te dienen. Waardering staat voor het Nationaal Archief ten dienste van selectie en acquisitie: het vaststellen welke overheidsinformatie na verloop van tijd naar het Nationaal Archief wordt overgedragen en daarmee voor eenieder ter inzage komt en welke particuliere archieven de moeite waard zijn om in de collectie te worden opgenomen.

Instituut Collectie Nederland
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Rijksgebouwendienst
Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

nationaalarchief

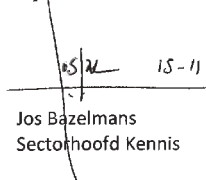
Rijksgebouwendienst

“De Rijksgebouwendienst draagt bij aan het succesvol functioneren van zijn klanten door het bieden van efficiënte en effectieve huisvestingsoplossingen. Met het in stand houden van monumenten draagt de Rijksgebouwendienst bij aan het behoud van ons cultureel erfgoed”, aldus de missie van de Rijksgebouwendienst. De Rijksgebouwendienst onderhoudt zo’n 350 monumentale objecten van nationaal cultuurhistorisch belang. Waardering is van cruciaal belang bij besluitvorming over beheer en onderhoud van deze objecten en bij beslissingen die te maken hebben met aanpassing, uitbreiding of herbestemming ervan. Het erfgoed in eigendom van de Rijksgebouwendienst vervult daardoor ook een voorbeeldfunctie voor de praktijk op het gebied van zorgvuldig, integraal en multidisciplinair omgaan met waarden.

Henriëtte van der Linden
Directeur

Rijksdienst Cultureel Erfgoed

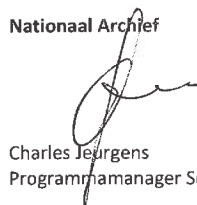
Jos Bazelmans
Sectorhoofd Kennis

Rijksgebouwendienst

Oscar Mendlik
Programmadirecteur Monumenten

Nationaal Archief

Charles Jeurgens
Programmanager Selectiebeleid

Instituut Collectie Nederland
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

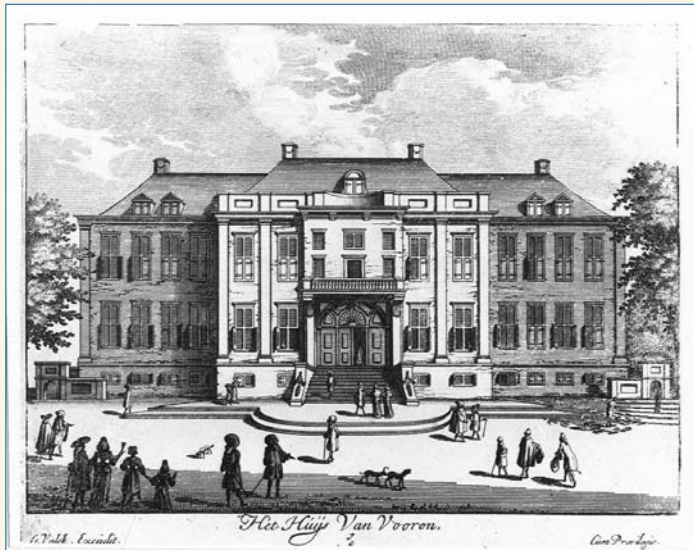

Rijksgebouwendienst
Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

nationaalarchief

De geschiedenis van Paleis Soestdijk in vogelvlucht

- 1638 De rijke en machtige Amsterdamse koopman Cornelis de Graeff koopt het terrein van het huidige paleis en laat er de *Hofstede aen Zoestdijck* bouwen.

- 1674 Stadhouders Willem III koopt het buitenverblijf en laat het door architect Maurits Post verbouwen tot jachtslot.
- 1702 Willem III overlijdt kinderloos.
De Friese stadhouder Johan Willem Friso erft Soestdijk.
- 1711 Johan Willem Friso overlijdt.
Zijn weduwe en zoon, de latere stadhouder Willem IV, blijven de zomers op Soestdijk doorbrengen.
- 1795 Tijdens de Franse oorlog wordt Paleis Soestdijk als oorlogsbuit in beslag genomen.

- 1806-1810 Koning Lodewijk Napoleon neemt Soestdijk weer als paleis in gebruik. Hij laat het gebouw door de koninklijke architect Jan David Zocher sr. uitbreiden en voorzien van grotere en moderne ramen. Ook worden de baksteengevels gepleisterd.
- 1815 Het Nederlandse volk schenkt het paleis aan prins Willem, de latere koning Willem II, als dank voor zijn moed in de slag bij Quatre Bras en Waterloo.
Soestdijk wordt door de architect Jan de Greef verbouwd. Uit deze tijd stammen de zijvleugels met de zuilengalerijen in neoclassicistische stijl. In deze periode wordt ook het park aangelegd, naar een ontwerp van vader en zoon Zocher.
- 1849 Koning Willem II overlijdt. Zijn weduwe Anna Paulowna blijft in het paleis wonen.
- 1865 Anna Paulowna overlijdt.
Het paleis wordt tot 1879 bewoond door Hendrik de Zeevaarder, een jongere broer van koning Willem III.
- 1898-1934 Koningin Emma gebruikt het paleis als zomerverblijf. Na haar dood wordt Soestdijk verbouwd tot woon- en werkpaleis voor prinses Juliana en prins Bernhard. De verbouwing is een geschenk van het Nederlandse volk; de ontwerpers zijn Albert van der Steur en Jan de Bie Leuveling Tjeenk. De inrichting wordt geschonken door diverse instanties en bedrijven.
- 1937 Prinses Juliana en prins Bernhard betrekken het paleis.
- 1971 Koningin Juliana verkoopt het paleis aan de Staat der Nederlanden, maar Juliana en Bernhard blijven er tot hun dood in 2004 wonen.
- 2007 Het paleis wordt opengesteld voor het publiek.

Contactpersonen

Nationaal Archief

Pieter van Koetsveld

pieter.van.koetsveld@nationaalarchief.nl

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Tessa Luger

t.luger@cultureelerfgoed.nl

Rijksgebouwendienst

Leo Hendriks

leo.hendriks@rgd.minbzk.nl

Contactgegevens

Nationaal Archief

Prins Willem Alexanderhof 20, 2595 BE Den Haag

Postbus 90520, 2509 LM Den Haag

T 070-3315400 *Algemene telefooncentrale*

F 070-3315540

info@nationaalarchief.nl

www.archief.nl

www.nationaalarchief.nl

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5, 3811 MG Amersfoort

Postbus 1600, 3800 BP Amersfoort

T 033-4217421

F 033-4217799

info@cultureelerfgoed.nl

www.cultureelerfgoed.nl

Rijksgebouwendienst

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Rijnstraat 8, 2515 XP Den Haag

Postbus 20952, 2500 EZ Den Haag

info.infofoon@rgd.minbzk.nl

www.rgd.nl

Colofon

Deze brochure is een uitgave van
het Nationaal Archief
de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
de Rijksgebouwendienst

Verslaglegging
Aggie Langedijk
Studenten Reinwardt Academie (Joyce Dunki Jacobs,
Yolande van den Berg, Pascal Arts, Thierry Jacobs, Peter van Mensch)

Redactie
Gemredactie

Eindredactie
Robert Diederiks, uitgeverij Educom BV, Rotterdam

Beeldredactie
Rosa Tigges

Fotografie
Thomas Donker
Koninklijk Huis Archief
Paul Rem
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Rijksgebouwendienst
www.waardestelling.nl
www.gahetna.nl

Blz. 7, 10, 25, achterkant: fotocollectie Anefo/Kroon
Placemat: Leo Hendriks en Edward Janssen

Vormgeving en druk
Uitgeverij Educom BV, Rotterdam
www.uitgeverijeducom.nl

© Copyright Rijksoverheid

